

İSLÂM TASAVVUF GELENEĞİNDE İNANÇ ÇİZGİSİ: EBÛ'L-HASAN HARÂKÂNÎ VE MEVLÂNÂ CELALEDDİN RUMÎ ÖRNEĞİ

HAYRUNNİSA KEKLİK^a

Öz

Din olgusu temelde üç esasa dayanmaktadır; iman, amel ve ahlâk. İman olmadan salih amel ile ahlâkın Allah katında mümin olarak nitelenmek için yeterli olmadığı malumdur. Öyle ki iman; salih amel ve güzel ahlâkın üzerine bina edildiği olmazsa olmaz bir değerdir. Nitekim Kur'ânda "Ellezine amenü ve amilu's salihati..." ibaresi ile iman edip de güzel işler yapanlar hakkında muhtelif pek çok ayet zikredilmektedir. Buradaki "amenü" ibaresi ile iman esaslarına, "amilu's salihati" beyanı ile de güzel işler yapanlara vurgu yapılarak gerçekte imanın ameldeki ve ahlâktaki tezahürüne dikkat çekilmiştir. Esasında dini ilimler arasında keskin çizgiler olmayıp sık sık geçişler bulunsa da; inanç esasları ile kelâmın, amel kısmı ile fıkhnın, ahlâk boyutu ile de tasavvufun detaylı bir biçimde ilgilendiği söylenilebilir. Bu çalışmamızdaki amaç; imanın ahlâk boyutuyla alakadar olan tasavvufun, gelişiminin ve yansımalarının ancak doğru bir itikat zemini üzerinde gerçekleşebileceğini ispata çalışmaktır.

Bu çalışmada Ebû'l-Hasan Harâkânî ve Mevlânâ Celaleddin Rumi'nin itikadi görüşleri ele alınıp incelenecektir. Ümmi bir insan olan Harâkânî ve bir ilim ve felsefe adamı olan Mevlânâ incelendiğinde vasıl oldukları hakikatin birliği dikkat çekmektedir. Dolayısıyla sahip olunan inanç çizgisinin oluşan tasavvufi harekette ne kadar etkin rol oynadığı gerçeği ortaya çıkmaktadır.

Anahtar Kelimeler: İnanç, Tasavvuf, Allah, Peygamber, Âhiret.

FAITH LINE IN THE ISLAMIC SUFISM TRADITION: ABU'L-HASAN KHARAQANÎ AND MAWLANA JALALUDDIN RUMI EXAMPLE

Abstract

The phenomenon of religion is basically based on three essentials; faith, deed and morality. Without faith, righteous deeds and morals are not enough to qualify as a believer on the side of Allah. Such is faith; it is an indispensable value built on righteous deeds and good morals. As a matter of fact, in the Qur'an there are many different verses mentioned about those who believe in 'Ellezine amenu and amilu's salihati ...' and do good works. By emphasizing those who do good works with the declaration of "amilu's salihati" to the principles of faith with the "amenu" in this place, in reality, attention has been paid to the faithful and moral manifestation of faith. Although there are no sharp lines between religious sciences and there are frequent transitions; it can be said that the principles of belief, the deed, the deed and fiqh, the moral dimension and the mysticism are in a detailed manner.

^a Arş. Gör., Kafkas Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Temel İslam Bilimleri Bölümü
(hayrunnisakeklik@gmail.com)

The purpose of this study is; the mysticism of faith, which is related to the moral dimension of faith, is that it can only happen on the true creed floor of its development and its reflections.

In this study, Abu'l-Hasan Kharqani and Mawlana Jalaluddin Rumi will be examined and examined. When Kharqani, an "ommi" person, and Mawlana, a man of knowledge and philosophy, are examined, the true unity of which they are at is remarkable. Thus, the fact that the line of beliefs possessed plays an active role in the mystical movement that is formed.

Key words: *Belief, Mysticism, Allah, Prophet, Hereafter.*

Giriş

İslâmi literatüre kelime itibariyle hicri II. yüzyılda dâhil olmaya başlayan tasavvuf, zaman içerisinde kayda değer bir yol almış olup müstakil bir ilim olarak gelişme kaydetmeye devam etmiştir. Fakat bir kavram olarak tasavvufun İslâm literatürüne II. yüzyıla kadar dâhil olmamış olması daha öncesinde onun nüvelerinin var olmadığı anlamına gelmemektedir. Zira tüm İslâmi ilimler mevcut nebevi mirastan esinlenmiş olup hiçbir İslâmi ilim, bir ilim yapmak maksadıyla ortaya çıkmamış, hakikat arayışının farklı tezahürleri olarak inkişaf etmiştir. Aynı şekilde hiçbir İslâm âlimi de bir düşünce, mezhep ya da fırka oluşturma veya tebeâ, mürid edinme gayesinde olmamış, bu ilimler belirli ve sabit inanç esaslarının farklı tefekkür perspektiflerinden ele alınmasının tabii bir sonucu olarak teşekkül etmiştir. Esaslar ve öz itibariyle tüm bu ilimler Kur'ân ve sünnette mevcut olup bu özden tezahür etmiştir.

Bu noktada tasavvufun, Horasan ve Hindistan'ın kuzeyinde vaaz ve irşad faaliyetlerinde bulunan bir zühd hareketi olan Kerrâmiyye¹ üzerinden Anadolu'ya gelmiş olması, Kerrâmilerin İmam-ı Âzam Ebû Hanîfe'den etkilenmiş olmaları bakımından konumuzla ilişki arz etmektedir.² Zira daha çok fıkıh ve kelâm anlayışı ile gündeme gelen Ebû Hanîfe'nin, bir zühd hareketini etkilemiş olması, tasavvufun İslâm inanç esasları bakımından sağlam bir itikadi zemine ihtiyaç duyduğunu ifade etmektedir. Esasında Ebû Hanîfe'yi incelediğimiz vakit kanaatkâr, cömert, güvenilir, âbid, zâhid ve temiz giyinen bir şahsiyet olarak karşımıza çıkmaktadır. Benzer biçimde yine görüş ve düşüncelerinde Ebû Hanîfe'ye istinad eden Muhammed b. Kerrâm'ın, benimsemiş olduğu inanç, bilgi, fikir ve görüşlerini mistik ve teosofik bir yapıyla ilişkilendirerek insanlara takdim etmesi, kendisini Nişabur'da ön plana çıkartmış ve lider kılmıştır.³

¹ Salih, Çift; "İlk Dönem Tasavvuf Klasikleri Tarafından İhmal Edilen Bir Zühd Hareketi: Kerramiyye", Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, Bursa 2008, c. XVII, sayı: II, s. 439.

² Salih, Aydın; "Ebû Hanifenin En Kapsamlı Yorumu: Kerramiyye", İslâm Hukuku Araştırmaları Dergisi, Konya 2012, sayı: XIV, s. 148.

³ Hüseyin, Doğan; "Horosan ve Maverâünnehir'de İlimli Bir İslâm Politikası: Kerrami Söylem Ve Yansımaları", Rağbet Yay., İstanbul 2015, s. 132; Margaret Malamud, "Ortaçağ Horasanında Sapkın Bir Politika: Nişabur Kerrâmiyyesi", (çev.) Hüseyin Doğan, KADER Kelâm Araştırmaları Dergisi, c. XIII, s. I, 2015, s. 538.

Her ne kadar Mevlânâ Celaleddin Rumî'ye isnad edilen “*Gel, gel. Ne olursan ol yine gel. İster kâfir, ister Mecusi, ister putperest ol, yine gel. Bizim dergâhımız ümitsizlik dergâhı değildir. Bin defa tevbeni bozmuş olsan da gel.*” sözleri bir inanç farkı gözetmeksizin bir daveti sezdiriyorsa da bu sözler, belirli inanç ilkeleri olmayan bir çağrı olarak anlaşılmalıdır. Şayet o, insanlığa “*Gel, gel*” diye bir çağrıda bulunmuşsa bu ancak Cenab-ı Hakk'ın Kur'ân'da vahyettiği “*Ey ehl-i kitap, gelin! Sizinle bizim aramızdaki ortak kelimeye ki Allah'tan başka mabud tanımayâlim, O'na hiçbir şeyi ortak koşmayâlim ve bazımızı Allah'tan beride İlâh edinmesin. Eğer buna karşı yüz çevirirlerse o vakit şöyle deyin: Şahit olun ki biz hakikaten Müslümanız.*”⁴ ayetinin gereğini uygulamaya çalışmaktadır. Öte yandan bu sözün Mevlânâ'ya ait olmadığı kuvvetle muhtemeldir.⁵ Zira Mevlânâ'ya ait olduğu kesinlik arzeden “*Biz pergel gibiyiz. Bir ayağımız şeriatta sağlamca durur. Öteki ayağımız yetmiş iki milleti dolaşır.*”⁶ sözleri belirli inanç sabiteleri bulunan bir kuşatıcılığı ifade etmektedir.

1. İslâm Tasavvuf Geleneğinde İnanç Çizgisi

Esasında bütün Müslümanlar arasında ortak bir inanç mevcut olmakla birlikte bu inanç ve tasvir İslâmiyet'in ilk zamanlarında dogmatik bir saha içerisinde kalmış ve ihtilafı meseleler üzerinde Müslümanlar felsefi düşünce ve tartışmalara girmemiştir. Fakat zaman içerisinde tefsir, kelâm, felsefe, tasavvuf alanlarında değişik ve bazen de birbirinden uzak Allah tasavvurları ve din telakkileri ortaya çıkmaya başlamıştır. Bu noktada ehl-i sünnet kelâmcıları, gerek Müslümanlar içerisindeki ehl-i bidat kesimlere gerekse gayr-i Müslimlerin İslâmiyet'i fikir sahasında çökertmek maksadıyla giriştikleri hareketlere karşı pek çok bilgi, yöntem ve kavramlardan yararlanarak temel inanç esaslarını ve dini sabiteleri muhafaza etmek için ciddi bir mücadele vermiştir.⁷ Burada ehl-

⁴ Al-i İmran, 3/64.

⁵ Ziya Paşa bu rubainin sahibinin Baba Efsal Kâşi olduğunu yazmıştır. (Bkz. Ziya Paşa, Harabât, Matbaay-ı Amire, 1292, c. II, s. 242). Aynı zamanda bu rubai Mevlânâ'nın eserlerini yayınlamayı, Mevlânâ ve eserleri hakkında araştırmalar yapmayı kendisine gaye edinen Tahran Üniversitesi'nin profesörü merhum Bediüzzaman Furuzanfer'in en eski nüshalarından faydalanarak, hatta nüsha farklarını dahi göstererek neşretmiş olduğu ve tamamladığı *Divan-ı Kebir*'in yalnız rubailere tahsis ettiği VII. cildindeki 1983 rubai arasında bulunmamaktadır. Aynı rubai, Mevlânâ'nın rubailerinin asıllarını Türkiye'de ilk defa 1896 yılında İstanbul/ Ahter Matbaası'nda basılan ve Mevlânâ'nın torunlarından merhum Veled Çelebi İzbudak tarafından neşredilen, 1642 rubaiyi ihtiva eden *Rubaiyyat-ı Hazreti Mevlânâ* eserinde de yoktur. Yine bu rubai, 1944 yılında Asaf Halet Çelebi tarafından *Mevlânâ'nın Rubaileri* adı altında asıllarıyla beraber tercüme de neşredilen 276 rubai arasında da bulunmamaktadır. Naklen: Kamil, Yaylalı, *Mevlânâ'da İnanç Sistemi*, Tekin Kitabevi, Konya, 1974, s. 123-124. Ayrıca bu rubainin Ebû Said Ebu'l-Hayr'a ait olduğu iddialar arasındadır. Naklen: Ahmet Emin, Seyhan: “*Ebu'l-Hasan Harakânî'nin Sevgi, Merhamet ve Hoşgörü Anlayışı*”, Türk Dünyası Bilgiler Zirvesi: Gönül Sultanları Buluşması, 26-28 Mayıs 2014.

⁶ Mithat Bahari Beytur, *Mesnevî Gözüyle Mevlânâ Şiirleri Aşk ve Felsefesi*, Sulhi Garan Matbaası, İstanbul 1965, s. 103.

⁷ Mutasavvıf Alvarlı Muhammed Lutfi Efendi de (1868-1956), şiirlerinde Allah'ın varlığından, birliğinden ve yaratmasından söz ederek yaşadığı dönemde etkili olan materyalizme karşı çıkmıştır. Konu hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Habib Şener, “Alvarlı Muhammed Lutfi Efendi'nin Şiirlerinde Allah Tasavvuru”, *Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, sy. 43, Erzurum 2015, ss. 476-503.

i sünnet kelâmcıları olarak zikrettiğimiz İslâm âlimlerinin sonraki çağlarda bu sıfatla nitelendirileceklerinden haberleri dahi olmayabileceğini söylememiz mümkündür. Bu durumu, ilk dönem İslâm âlimlerinin tek bir branşı bulunmadığı şeklinde açıklamak mümkündür. Yani tarihe bakıldığında; İmam Şafii gibi tıpcı, muhaddis bir fakih, Seyfuddin el-Amidi⁸ gibi fakih bir mütekellim, Fahreddin er-Râzi⁹ gibi kelâmcı bir müfessir ya da İbn Fûrek¹⁰ ve Gazzali¹¹ gibi sûfi kelâmcılar müşahede edilmektedir. Ancak günümüzde artan bilgi kaynakları ve ulaşım kolaylığı sebebiyle, ne yazık ki bir dezavantaj olarak “negatif branşlaşma” diye adlandırabileceğimiz olgu, ilim adamlarının yalnızca kendi alanlarındaki ilmi çalışmaları zorlukla takip edebilmesi sonucunu doğurmuştur. Bu nedenle Kur’ân ve sünnet çatısı altında doğru bir inanç zemini üzerine bina edilen ilimler arasındaki çizgiyi gösteren çerçeveler günümüzdeki netliğe ulaşmıştır.

Bu çalışmada dinde iman, amel ve ahlâk boyutları bulunması hasebiyle dini bir hareket olarak tasavvufun, iman esasları üzerine bina edilmiş olması, usûl-ü selâse bağlamında Ebû'l Hasan Harâkânî ve Mevlânâ örnekleri üzerinden ele alınacaktır.

1.1. Ulûhiyyet Anlayışları

İslâm inancındaki ontoloji anlayışına göre bizâtihi kaim olan vücut birdir, o da Hakk Teâlâ'nın vücududur. Bu vücut, vâcip, kadîm ve ezeldir; teaddüt, tecezzi, tebeddül ve inkısamı kabul etmez. Onun şekli, sureti, haddi yoktur. Buna sırf ve katıksız varlık anlamına gelen mutlak vücut denir.¹² Bu durum kelâmda şöyle izah edilir: Her mevcut ya bir yer işgal eder veya etmez. Yer işgal eden şey, birleşik değilse ona cevher denir. Başka bir şey ile birleşmişse buna da cisim denir. Eğer yer işgal etmeyen bir şeyin varlığı bir cisme muhtaç ise buna araz denir. Eğer yer işgal etmeyen bir şeyin varlığı hiçbir şeye muhtaç değil ise bu varlık da tüm noksanlıklardan münezzehe olan Allah'tır.¹³ Bu görüş tasavvufta da varlık veya görüş birliği olarak karşımıza çıkmaktadır. Netice itibariyle yapılan tariflerde izah edilen Allah tanımları vahdâniyete dikkat çeken aynı hassasiyete dayanmaktadır. Kur’ân-ı Kerîmde Allah Teâlâ ile ilgili:

هُوَ الْأَوَّلُ وَالْآخِرُ وَالظَّاهِرُ وَالْبَاطِنُ وَهُوَ بِكُلِّ شَيْءٍ عَلِيمٌ¹⁴
وَلِلَّهِ الْمَشْرِقُ وَالْمَغْرِبُ فَأَيْنَمَا تُولُوا فَانْجِبُوا لِحَيْثُ لَمْ يَلْحَقُوا بِهِ يَوْمَ الْقِيَامِ إِنَّ اللَّهَ وَسِعُ عِلْمَهُ¹⁵

⁸ Fıkıh alanındaki eseri: *El-İhkam fi Usuli'l- Ahkâm*; Hüseyin Doğan, “İbn Fûrek'te Ulûhiyyet”, *Cumhuriyet İlahiyat Fakültesi Dergisi*, c. XXI, s. I, 2017, s. 192.

⁹ Tefsir alanında yazdığı eseri: *Mefatihü'l-Çayb*; Doğan, “İbn Fûrek'te Ulûhiyyet”, s. 189.

¹⁰ Tasavvuf istilahlarına dair kaleme aldığı eseri: *el-İbâne an Turuki'l-Kâsîdîn*; Doğan, “İbn Fûrek'te Ulûhiyyet”, s. 191.

Sufi yönünün yanında ayrıca hadis alanında bir eseri de vardır: *Müşkilü'l-Hadis ve Beyanüh*

¹¹ Tasavvufta yöneliş yaptıktan sonra kaleme aldığı eserleri: *el-Munkız Mine'd-Dalal* ve *İhya-u Ulumi'd-Din*.

¹² Yaylalı, *Mevlânâ'da İnanç Sistemi*, s. 131.

¹³ Ebû Hamid Gazzali, *el-İktisad fi'l-İtikad*, (çev.) Kemal Işık, Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları, Ankara, 1971, s. 23.

¹⁴ Hadid, 57/3: O ilktir, sondur, zahirdir, batındır. O, her şeyi bilendir.

كُلُّ شَيْءٍ هَالِكٌ إِلَّا وَجْهَهُ¹⁶
 كُلُّ مَنْ عَلَيْهَا فَانٍ وَيَبْقَى وَجْهُ رَبِّكَ ذُو الْجَلَالِ وَالْإِكْرَامِ¹⁷

gibi... te'vile açık müteşabih ayetler birtakım farklı düşüncelerin oluşmasına yol açmıştır.

İslâm mutasavvıflarının görüşlerini genel itibariyle üç zümrede mütalaa etmek mümkündür:

- i) Vahdet-i Vücut görüşündeki mutasavvıflar. Muhyiddin İbn Arabi gibi.
- ii) İlim ile imanı ayırt eden ve tasavvufu bir ahlâk sistemi olarak gören mutasavvıflar. Gazzâlî gibi.
- iii) Vahdetin eşya da tecelli ettiğini düşünen ve İlâhî aşk telakkileri bulunan mutasavvıflar ki bunları Vahdet-i Şühûd görüşündeki mutasavvıflar olarak adlandırabiliriz. Harâkânî ve Mevlânâ gibi.

Harâkânî ve Mevlânâ bütün çabalarını temaşaya sarf etmişlerdir. Bu durumu Harâkânî, bir ümmi olarak kendi tarz-ı ifadesiyle dile getirmiş; Mevlânâ ise ahlâk ile birlikte estetik vasfı bulunan vecizeleriyle, nazım ve nesir türündeki edebi eserleriyle ele almıştır. Harâkânî ve Mevlânâ'ya göre kâinat yüce Allah'ın tecelligahından başka bir şey değildir. Bu iki mutasavvıf, daha önceki sûfilerin "Allah her şeydir" olarak ifade edebileceğimiz Vahdet-i Vücut anlayışını; "Allah her şeydedir" suretindeki Vahdet-i Şühûd mertebesine taşıyarak bu görüşlerini doruklarda yaşamışlardır. Yani "varlık birliği" mertebesinden, "görüş birliği" mertebesine çıkmışlardır.¹⁸

Harâkânî'nin vahdet-i şühûdunu gösteren birkaç sözüne bakalım:

*"Tadıyorum, ama kendim ortada yok. İşitiyorum, ama kendim ortada yok. Konuşuyorum, ama kendim ortada yok."*¹⁹

*"Nereye bakarsan bak, Allah var. İster üst, ister alt, ister sağ, ister sol tarafa bak, ister öne bak, ister arkana bak fark etmez."*²⁰

*"Hayat ölümün içindedir, fena ve beka ölümün içindedir. Hakk tecelli edince Hakktan başka bir şey kalmaz."*²¹

*"Âşık olan Allah'ı bulmuş, Allah'ı bulan kendini unutmuştur."*²²

Mevlânâ'nın vahdet-i şühûdunu gösteren sözleri:

"Ben bilmez idim gizli ayan hep sen imişsin

¹⁵ Bakara, 2/115: "Doğu da Allah'ındır, batı da. Nereye dönerseniz Allah'ın yüzü işte oradadır. Şüphesiz Allah, lütfu geniş olandır, hakkıyla bilendir."

¹⁶ Kasas, 28/88: "O'nun zâtından başka her şey yok olacaktır."

¹⁷ Rahman, 55/26-27: "Üzerinde bulunan her şey yok olacaktır. Yalnız Rabbinin celâl ve ikrâm sâhibi yüzü bâki kalacaktır."

¹⁸ Yaylalı, *Mevlânâ'da İnanç Sistemi*, s. 132; Hüseyin Doğan, *Dini Delilleri Işığında İslâm İnanç Esasları*, Rağbet Yayınları, İstanbul, 2016, s. 84.

¹⁹ Ferîdüddîn Attâr, *Evliya Tezkireleri*, (çev.) Süleyman Uludağ, Kabcacı Yayınevi, İstanbul, 2012, s. 604.

²⁰ Attâr, *Evliya Tezkireleri*, s. 632.

²¹ Attâr, *Evliya Tezkireleri*, s. 633.

²² Attâr, *Evliya Tezkireleri*, s. 634.

*Canlarda ve dillerde nihan hep sen imişsin
Senden bu cihan içre nişan ister idim ben;
Artık bildim ki cihan hep sen imişsin.”²³*

“Sun’un aynı Sani’in zâtından nasıl ayrılır? Var olan bir şey hiç varlıktan başka bir şeyden otlayabilir mi? Bütün varlıklar o bahçeden otlarlar. İster Burak olsun, ister cins güzel atlar, ister eşek... Fakat kör atlar, kör otlar O’nun için red ve inkârdadır.”²⁴

Görüldüğü üzere kâinatta Allah Teâlâ’nın tecelli etmesi ile O’nun zât ve sıfatlarını müşahede yoluyla kabul etmektedirler. Varlık sahasında mahlûkatı yok etmeyerek sadece mutlak varlık ile mukayese edildiğinde yok hükmünde kabul etmektedirler. Bu durumu mütekellim ulema Allah Teâlâ’nın vücut sıfatını “Zâti ve Nefsi sıfat” olarak nitelemek suretiyle izah etmişlerdir.

Vahdet-i Şühûdçu mutasavvıflar, bu mertebeyi vahdet-i vücut mertebesinden yüksek kabul etmektedirler. Sipehsâlardan nakledildiğine göre bu durumu Mevlânâ şöyle ifade etmektedir:

“Allah’ı şerbetten, Ene’l Hakk’ı peymaneden her biri bir kadeh içti. Ben ise sürahisiyle, küpüyle içtim.”²⁵

“Tevhidin sırrına ve vahdet hakikatlerine, maruf sözüyle Mansûr halk tarafından dâra çekildi. Azamet ve iclâl esrârımı duysa idi, Hallâc beni dâra çekerdi.”²⁶

Allah Teâlâ’nın sıfatları meselesi ise, Mutezile tarafından teaddüd-i kudema endişesi ile reddedilmişse de, Harâkânî ve Mevlânâ’da görülen vahdet-i vücut görüşüne göre sıfatlar kabul edilmektedir. Fakat kulun esas yapması gereken Zât’a yönelmektir. Bu durum, Mevlânâ’nın şu sözüyle daha iyi anlaşılabilir:

“Sıfatlarla perdelenmiş kişi, ancak sıfat görür. Zâtı kaybeden kişidir ki, sıfatlarda kalır. Oğul! Allah’a ulaşanlar, zâta gark olmuşlardır. Artık onlar sıfatlara nazar ederler mi? Başın ırmağın dibinde oldukça renye bakabilir misin?”²⁷

Aynı şekilde Allah’ın zâtına âşık olmakla, Allah’ın esma ve sıfatlarının verdiği vehme âşık olmak arasında fark olduğunu belirtmiştir.²⁸

Sonuç olarak Harâkânî ve Mevlânâ’nın ulûhiyyet anlayışını kâinat-Allah ilişkisi bağlamında eserden müessire ulaşmak olarak ifade etmek mümkündür.

Sûfilerin meşhur sözünde belirttikleri gibi “Âyinedir bu âlem, her şey Hakk ile kâim; Mir’at-ı Muhammed’den Allah görünür dâim.”

²³ Beytur, *Mesnevî Gözüyle Mevlânâ, Şiirleri, Aşk ve Felsefesi*, s. 17.

²⁴ Beytur, *Mesnevî Gözüyle Mevlânâ, Şiirleri, Aşk ve Felsefesi*, s. 17.

²⁵ Mecdüddin Feridun b. Ahmed Sipehsalar, *Tercüme-i risale-i Sipehsalar bi-menakıb-i Hazret-i Hüdevendigâr*, 712/1312; (çev.) Midhad Behari Hüsami. Dersââdet: Selânik Matbaası, 1331, s. 88; Yaylalı, *Mevlânâ’da İnanç Sistemi*, s. 138.

²⁶ Sipehsalar, *Tercüme-i risale-i Sipehsalar*, s. 89.

²⁷ Mevlânâ Celaleddin, *Mesnevî Tercümesi*, (çev.) Şefik Can, Ötüken Yayınları, İstanbul, 2002, c. II/468, Byt: 2812-2814.

²⁸ Mevlânâ, *Mesnevî Tercümesi*, c. I/180, Byt: 2755-2760.

1.2. Nübüvvet Anlayışları

Tasavvufta peygamberliğin ispatından çok peygamberin vazifesine ve peygambere tebaiyyet hususuna dikkat çekilmektedir. Peygamberin beşir ve nezir olduğu, ona tabi olanın kurtulacağı vurgulanmaktadır. Hatta Mevlânâ hadis-i şerif olarak naklettiği “Ben zamane tufanına gemi gibiyim. Biz ve ashabım, Nuh’un gemisine benzeriz; kim bu gemiye girerse kurtulur.” sözüyle sünnet-i seniyyeye tabi olmanın ehemmiyetini vurgulamaktadır. Yine Mevlânâ meşhur “*Men bende-i Kur’ânem eger can dârem/ Men hâk-i reh-i Muhammed Muhtârem*” yani; “*Bu canım var oldukça ben Kur’ân’a tutsağım/ Muhammed Mustafa’nın yolundaki toprağım*” sözü ile Hz. Peygamber’e (s.a.v.) bağlılığını dile getirmiştir. Yine Harâkânî’ye baktığımızda Hz. Peygamber’in (s.a.v.) şeriatına bağlılığını şu sözlerinde görmekteyiz:

“Allah’ın bana ihsan ettiği şu makama yeryüzünde ki halk için de, göklerde ki melekler için de yol yoktur. Eğer bu makamda Muhammed Mustafa’nın şeriatından başka bir şey göreceğim derhal gerisin geri dönerim. Çünkü ben başkomutanı Muhammed olmayan bir kervanda bulunmam!”²⁹ Ayrıca Harâkânî, “Otuz yıldır yüzümü şu halka çevirip konuşuyorum ve halk kendileriyle konuştuğumu sanıyor. Oysa ben Hakk’la konuşuyorum. Bir sözle bile Hakk’a hıyanet etmedim. Zahirde batında da Hakk’laydım. Şayet Muhammed (s.a.v) şu kapıdan içeri girecek olsa, benim şu konuşmayı kesip susmam gerekmez!”³⁰ diyerek, şeriata ve sünnet-i seniyyeye son derece münasip davrandığını belirtmiş olmaktadır.

Peygamberin yemek yiyen, çarşılarda yürüyen bir insan³¹ olmasına itiraz eden müşriklere karşı Harâkânî ve Mevlânâ peygamberin beşer olması gerektiğini savunmakla birlikte Rasulullah’ın izzetini de muhafaza etme çabasındadırlar. Nitekim Harâkânî’ye kâmil insan kimdir diye sorulduğunda cevaben “*Mustafa (s.a.v.) istisna edilirse, er odur ki onu burada kimse bulamaz. Oysa mahlûk olduğun sürece seni herkes bulur. Yani halk âleminden değil, emir âleminden ol.*”³² demiştir. Bu sözüyle halk içinde olmayı kemalden noksanlık sayarken Hz. Peygamberin halk içinde Hakk’la olduğunu, halk içinde olmasına rağmen kâmil insan olduğunu belirtmiş olmaktadır. Aynı şekilde Mevlânâ da peygamberin beşer olmasını bir hikmet olarak değerlendirir. Mevlânâ oluğa çıkan bir çocuğu düşmekten kurtarmanın en iyi çaresinin dama çocuk çıkarıp çocuğu o tarafa çekmek olacağını söyleyerek aynı cinsten iki varlığın hikmete uygun olacağını ifade etmektedir. Zira cinsiyetin acayip bir çekiciliği vardır.³³ Bu durum Kur’ân-ı Kerim’de yeryüzünde

²⁹ Attâr, *Evliya Tezkireleri*, s. 605.

³⁰ Attâr, *Evliya Tezkireleri*, s. 613.

³¹ Doğan, *Dini Delilleri Işığında İslâm İnanç Esasları*, s. 143-144.

³² Attâr, *Evliya Tezkireleri*, s. 621; Doğan, *Kerrâmî Söylem ve Yansımaları*, s. 256.

³³ Mevlânâ, *Mesnevî Tercümesi*, c. IV/572, Byt. 2669-2676.

yaşayanlar melek olması durumunda melek peygamber gönderileceği³⁴ şeklindeki açıklama ile ortaya konulmaktadır.

Bu mutasavvıflara göre, Peygamber bir rehber, kılavuz olmakla beraber Allah ile şahsi muhabbetin arasına hiçbir şey giremediği gibi peygamberin de dâhil olması söz konusu değildir. Harâkânî bu hususu şu sözüyle dile getirir:

*“Mustafa yarın öyle insanlar takdim edecektir ki, ne öncekilerde ne sonrakilerde onlar gibisi yoktur. Hakk Teâlâ onlara karşı Ebû Hasan’ı çıkaracak ve ‘Ey Muhammed! Onlar senin sıfatlarındandır. Ebû Hasan ise benim sıfatımdır.’ diyecek.”*³⁵

Burada Harâkânî, Hz. Muhammed’e tabi olanların yüceliğini fakat Allah’a vasıl olanların ise daha yüce olduğunu ifade etmektedir.

Yine *“İlâhi! O büyük günde peygamberler nur minberlere oturur ve halk da onları temaşa eder. Velilerin nurdan kürsülere oturur halde onları seyrederek. Halk seni temaşa etsin diye Ebû Hasan senin vahdâniyetin üzerine oturacaktır.”*³⁶ sözüyle hayatta iken her şeyde Cenab-ı Hakkı görmenin mükafatı olarak âhirette bu amelinin karşılığının çok büyük olacağını söylemiş olmaktadır.

Aynı şekilde Mevlânâ da *Fîhi Mâfih*’inde: *“Nebinin Allah’ın kuvvetini göstermesi, davet ile halkı uyandırması icap eder. Fakat bir kimseyi istidat makamına erdirmesi böyle değildir. Çünkü bu Allah’ın işidir.”*³⁷ diyerek istidadına göre Hakk’a vasıl olmanın önemine dikkat çekmiştir.

Harâkânî ve Mevlânâ’nın nübüvvet anlayışlarının şekillenmesinde ulûhiyyet anlayışının derin bir etkisi vardır. Çünkü her şeyde ilk öncelik Allah’tır. Zira Peygamber dahi Allah ile muhabbetinde kendi varlığını istememektedir. Bu durumu Harâkânî şu sözüyle açıklamaktadır:

*“Nefs dışında kul ile Allah arasına ne perde olabilir? Bundan dolayı herkes Allah’a dert yanmıştır. Peygamberler de bunun için yakınmışlardır.”*³⁸

Vahdâniyet, ikinci bir varlığı kabul etmeyeceğinden dolayı peygamberler de dâhil kimse Hakk ile olan muhabbetine başka bir varlığı dâhil etmemektedir.

1.3. Âhiret Anlayışları

Tasavvufta dünya da iken işlenen amellerin bir mükâfat ya da ceza yeri olan âhiret inancı olmakla birlikte eylemlerin yapılaş amacı olarak mükâfat ya da cezanın esas alınmaması gerektiği kanaati hâkimdir. Nitekim tasavvufi hareket önderlerinden Rabiâtü’l Adeviyye bir gün bir elinde ateş bir elinde bir kova su ile koşturmakta iken çevresindekiler böyle aceleyle nereye gittiğini sorulduğunda *“Ateş ile cenneti yakmaya, su ile cehennemi*

³⁴ İsrâ, 17/95.

³⁵ Attâr, *Evliya Tezkireleri*, s. 614; Doğan, *Kerrâmî Söylem ve Yansımaları*, s. 258.

³⁶ Attâr, *Evliya Tezkireleri*, s. 615.

³⁷ Mevlânâ, *Fîhi Mâfih*, (çev.) Meliha Ülker Tarıkahya, Maarif Vekaleti, Ankara 1954, s. 322.

³⁸ Attâr, *Evliya Tezkireleri*, s. 624; Doğan, *Kerrâmî Söylem ve Yansımaları*, s. 89.

söndürmeye gidiyorum ki kimin gerçekten Allah rızası için amel işlediği belli olsun.” demiştir. Bu durumu Harâkânî:

“İlâhi! Ne olurdu cennet ve cehennem mevcut olmasaydı da kimin yalnızca (Allah için) Allaha taptığı belli olsaydı.”³⁹ diyerek dile getirmektedir. Yine ibadet ve âhiretin bir alış-verişe dönüşmesine hoş bakmadığını şu sözleriyle belirtmektedir: “Herkes Hakkın kapısına üşüştü. Bir şey buldular, bir yer istediler. Bazıları istediler ama bulamadılar. Civanmertlere ise arz edildi ama kabul etmediler. Ayrıca Ebû Hasan da kabul etmedi. O zaman Ebû Hasan’a ‘Huda dışında her şeyi sana veriyoruz’ diye bir nida geldi. Dedim ki ‘Ya İlâhi! Şu alışverişi ortadan kaldır. Çünkü böyle şeyler yabancılar arasında olur. Yabancılığı istememek de kıskançlıktandır.”⁴⁰

Mevlânâ için de dünya ve âhiret ayrımı söz konusu değildir. Âhireti dünya gibi dünyayı da âhiret gibi görmüş ve ikisini birleştirmiştir. Bu görüşünü şiirlerinde zaman zaman “Biz nakte bakarız; alacağa vereceğe bakmayız.” şeklindeki ifadesiyle belirtmektedir.⁴¹

Harâkânî ve Mevlânâ’nın bu konudaki görüşleri onların cenneti ve cehennemi inkâr ettiği anlamına gelmemektedir. Temelde aslu’l-usul olan ulûhiyyet anlayışlarının tesiriyle, vahdet-i şühûd anlayışı gereği, her şeyde Allah görüldüğü için bir ayrım yapılamayacağı görüşündedirler. Bu konuda Harâkânî’ni şu sözleri açıklayıcı olacaktır: “Cennet ve cehennem yoktur demiyorum. Diyorum ki; cennetin cehennemine nezdinde bir yeri yoktur. Zira ikisi de mahlûktur ve benim bulunduğum yerde mahlûkun bir yeri yoktur.”⁴²

Sonuç olarak tasavvuftaki âhiret inancının Allah’ın razı olmasının akabinde yüce bir değer ifade ettiğini söyleyebiliriz. Nitekim Mevlânâ’nın oğlu ve talebesi Sultan Veled bu düşüncüyü şu sözleriyle izah etmektedir: “Şirk iki türlüdür: Söz ile şirk, hal ile şirk. Allah’ın oğlu ve ortağı olduğunu söylemek sözle şirktir. İnsanın içinde Allah’tan başka şeyler için yer ve yol bulunması da şirk-i hafidir.”⁴³

Sonuç

Temelde aynı inanç ilkelerine bağlı oldukları halde farklı yolları tercih eden kelâmcılar ile tasavvufçuların, tahkiki imanın farklı mertebelerini hedeflemekte olduklarını söyleyebiliriz. Kelâm ilmi iman esaslarının delillendirilmesini uygun görerek “ilme’l-yakin” mertebesine ulaşmayı hedeflerken; tasavvuf bir ilim olmaktan ziyade bir “hal” olduğu için delillendirmeye başvurmadan bizzât bu esasları müşahede ve tecrübe edip “ayne’l-yakin” ve “hakka’l-yakin” imanı hedeflemişlerdir. Nitekim bu durumu Harâkânî şöyle ifade etmektedir: “Ham sofular (mollalar) gülerek: Allah’ın delille bilinmesi

³⁹ Attâr, *Evlîya Tezkireleri*, s. 610; Doğan, *Kerrâmî Söylem ve Yansımaları*, s. 117.

⁴⁰ Attâr, *Evlîya Tezkireleri*, s. 612; Doğan, *Kerrâmî Söylem ve Yansımaları*, s. 178.

⁴¹ Yaylalı, *Mevlânâ’da İnanç Sistemi*, 133; Doğan, *İslâm İnanç Esasları*, s. 67.

⁴² Attâr, *Evlîya Tezkireleri*, s. 605.

⁴³ Sultan Veled, *Maarif*, (çev.) Meliha Tarıkahya, Milli Eğitim Bakanlığı, Ankara 1949, s. 47.

uygun olur, diyorlar. Hiç de öyle değil. Allah'ın Allah ile bilinmesi uygun olur. Mahlûk olan (akıl) ile nasıl bilinir?"⁴⁴

Kelâm ilmini ve tasavvufu tahkiki imanın mertebeleri olarak değerlendiren örnek olarak mütekellim sûfilerden İbn Furek ve Gazzali'yi zikretmemiz yerinde olur. İkisi de kelâm ve tasavvufa katkıda bulunmuş önemli isimlerdir.

Son olarak belirtmek gerekir ki; İslâmiyet'in inanç ilkelerine bağlı sûfilerin vasıl oldukları hakikati ifade ederken sarfettikleri şâhiyevârî sözlerinin, hiçbir Müslüman'ı, onları İslâm itikad sisteminden ayıracak söylemlere götürmemesi gerekmektedir. Zira bir vakit ashaptan bir grup Efendimiz'e (a.s.m.) gelip "İçimizde öyle şeyler hissediyoruz ki, herhangi birimiz bunu söylemeyi bile büyük günah sayar" dediklerinde Efendimiz (a.s.m.) "Gerçekten öyle bir şey hissettiniz mi?" diye sormuş ve ashâbın "Evet" cevabı üzerine Rasulullah (s.a.v.) "Bu imanın tâ kendisidir" buyurmuştur.⁴⁵ Onları sîgâya çeken Molla Kâsım'lar değil; onları anlamaya ve medeniyetimize kazandırmaya çalışan nesl-i Asım'lar olmak gerektiğini belirtmek yerinde olacaktır.

Kaynakça

- Attâr, Ferîdüddîn, *Evliya Tezkireleri*, (çev.) Süleyman Uludağ, Kabalcı Yayınevi, İstanbul, 2012.
- Aydın, Salih, "Ebû Hanîfenin En Kapsamlı Yorumu: Kerrâmiyye", *İslâm Hukuku Araştırmaları Dergisi*, Konya, 2012, sayı: XIV, ss. 131-148.
- Beytur, Mithat Bahari, *Mesnevî Gözüyle Mevlânâ Şiirleri Aşk ve Felsefesi*, Sulhi Garan Matbaası, İstanbul, 1965.
- Çift; Salih, "İlk Dönem Tasavvuf Klasikleri Tarafından İhmal Edilen Bir Zühd Hareketi: Kerrâmiyye", *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Bursa, 2008, c. XVII, sayı: II, ss. 439-462.
- Doğan, Hüseyin, *Dini Delilleri Işığında İslâm İnanç Esasları*, Rağbet Yayınları, İstanbul, 2016.
- Doğan, Hüseyin, *Horosan ve Maverâünnehir'de İhlmalı Bir İslâm Politikası: Kerrâmi Söylem ve Yansımaları*, Rağbet Yayınları., İstanbul, 2015.
- Doğan, Hüseyin, "İbn Fûrek'te Ulûhiyyet", *Cumhuriyet İlahiyat Fakültesi Dergisi*, c. XXI, s. I, 2017, ss. 179-202.
- Gazzali, Ebû Hamid, *el-İktisad fi'l-İtikad*, (çev.) Kemal Işık, Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları, Ankara, 1971.
- İbn Hanbel, Ebû Abdillâh Ahmed b. Muhammed eş-Şeybani Ahmed, *el-Müsned*, I- VI, Daru's-Sadır, Beyrut ts.

⁴⁴ Attâr, *Evliya Tezkireleri*, s. 634.

⁴⁵ Müslim, İman, 60; Ahmed b. Hanbel, II, 358, 397, 441.

- Malamud, Margaret, "Ortaçağ Horasanında Sapkın Bir Politika: Nişabur Kerrâmiyyesi", (çev.) Hüseyin Doğan, *KADER Kelâm Araştırmaları Dergisi*, c. XIII, s. I, 2015, ss. 533-552.
- Müslim, Ebû'l-Hüseyin el-Kuşeyri en-Nisaburi Müslim b. El-Haccac, *el-Camiu's-Sahih*, I-V, nşr. M. Fuad Abdülbaki, Kahire, 1955-1956.
- Rumi, Mevlânâ Celaleddin, *Fîhi Mâfih*, (çev.) Meliha Ülker Tarıkahya, Maarif Vekaleti, Ankara 1954.
- Rumi, Mevlânâ Celaleddin, *Mesnevî Tercümesi*, (çev.) Şefik Can, Ötüken Yayınları, İstanbul, 2002, c. I, II, IV.
- Seyhan, Ahmet Emin: "Ebu'l-Hasan Harakânî'nin Sevgi, Merhamet ve Hoşgörü Anlayışı", *Türk Dünyası Bilgeler Zirvesi: Gönül Sultanları Buluşması*, 26-28 Mayıs 2014, ss. 13-29.
- Sipehsâlar, Mecdüddin Feridun b. Ahmed, *Tercüme-i risale-i Sipehsalar bi-menakıb-i Hazret-i Hüdavendigâr*, 712/1312; (çev.) Midhad Behari Hüsami. Dersaâdet: Selânik Matbaası, 1331.
- Sultan Veled, *Maarif*, (çev.) Meliha Tarıkahya, Milli Eğitim Bakanlığı, Ankara, 1949.
- Şener, Habib, "Alvarlı Muhammed Lutfî Efendi'nin Şiirlerinde Allah Tasavvuru", *Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, sy. 43, Erzurum 2015, ss. 476-503.
- Yaylalı, Kamil, *Mevlânâ'da İnanç Sistemi*, Tekin Kitabevi, Konya, 1974.